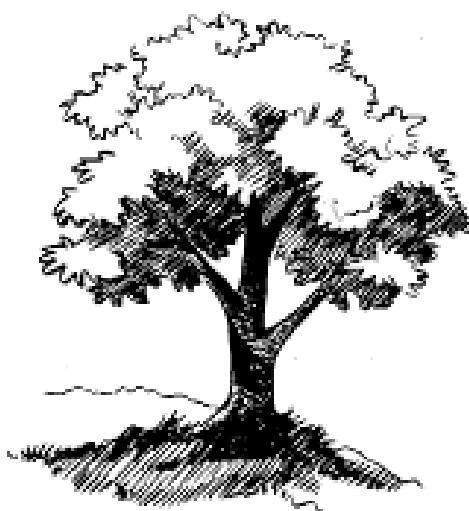

Gindira kanaa masaraka nî

Grammaire de base massalit

Langue: massalit, parlée dans la préfecture d'Assoungha à l'est du Tchad, et au Soudan, surtout dans l'Etat fédéral du Darfour occidental.

Titre en français: Grammaire de base massalit

Genre: didactique

Kanaa nîndinjara wî (Auteurs) :

Juma Ibrahim Harun, Abderazik Mahamat Ahmat, Ishak Kamis Mahamat, Gamar Mahamat Harun, Abdalmajid Abdalla Sileman, Eunice Kua

© 2021 SIL Tchad, B.P. 4214, N'Djaména, Tchad

1ère édition expérimentale: 50 exemplaires

Gindira kanaa masaraka nî

Kanaa nîndinjara wî: Juma Ibrahim Harun, Abderazik
Mahamat Ahmat, Ishak Kamis Mahamat, Gamar
Mahamat Harun, Abdalmajid Abdalla Sileman, Yunisa
Kuwa

SIL Tchad
B.P. 4214 N'Djaména, Tchad
2021

Avant propos

Ce livre est destiné aux locuteurs du massalit qui voudraient découvrir la grammaire de leur langue. Il met donc l'accent sur l'identification des parties du discours ainsi que des catégories grammaticales.

Nous espérons que les apprenants acquerront des notions de grammaire qui les aideront à mieux comprendre leur propre langue et aussi à apprendre d'autres langues.

La grammaire massalit est très riche. Il n'est pas possible de couvrir toutes les complexités de la langue dans ce tome. Nous espérons toutefois qu'il constituera une bonne base pour l'avenir.

Preface

This book is intended for Massalit speakers to learn about the grammar of their language. As such, it emphasizes identifying parts of speech or grammatical classes. We hope that learning grammatical concepts will help students to understand their own language better, and also help them to learn other languages.

Grammar tells us about different types of words and how words go together in a language. It shows us how the language works. Massalit grammar is intricate and complicated. We are not able to cover all the complexities of the language in this volume. However, we hope it will provide a good foundation for the future.

Kanaa

Kanaa ndâňja.....	5
Gusunjuriya 1: Masarak kanaa	6
Gusunjuriya 2: Gelmendii kanaa masaraka nî	8
Landir jera 1 : ABC Masarak	11
Landir jera 2 : Tînge sulo nucice wî	12
Landir jera 3: Tînge sulo nene wî.....	15
Giraye 1 : Mirsi nosinja.....	18
Giraye 2 : Mirsi tîle mbo kâddur mbo	22
Giraye 3 : Mirsi ganii kaŋ na nîŋa	26
Giraye 4 : Ndûŋ	31
Giraye 5 : Ndûŋ fandaŋta	35
Giraye 6: Mirsi ambenjere wî	40
Giraye 7 : Sifa (Tinda to) nosinja.....	42
Giraye 8 : Fil (geya) nosinja	45
Giraye 9 : Niŋ geya taŋ mbo nuba ïniŋa mbo	50
Giraye 10: Geya nûyi wî	55
Giraye 11 : Niŋu nûrci wî	58
Giraye 12 : Niŋi tûrci wî.....	64
Giraye 13: Kanaa nuci wî: -n, -ken, gu, -de, -kodo, -kede, -kunuŋ.....	68
Giraye 14: Gâiyiaa.....	75
Giraye 15: Lîjira geyaa nîŋ	80

Giraye 16: Jumla dortola	84
Giraye 17: Nîkariyo nûsunji wî	90
Tîna: Nenget-nengetta kanaa nuci wî	94

Sûrañ bokoña

Gi ta kawo rakan, ndâyñar rok ento
tinndegiye.

Gi ta kawo rakan, gulasira wacaciþto
tinndegiye.

Gi ta kawo rakan, katab nîrari
but-but na ndetento tinndegiye.

Kanaa ndâňa

Kitab gi gindira kanaa masaraka nî ye.

“Gindira” ira-ken, sînge ta kûri njuňja alalama koy tiňenda gi ye, in ken kanaa masarakam gawayidko gindira muruňaye.

“Gawayid” ti gâyiriya kanaa nîja but-but na nîja mbo, hâgudu kanaa tîran jumla gûkasa mbo ambonosinje.

Kitab gu ñgâri ta jam mîndijaraye?

Kaa masarak nûre wî kanaawo kallo nidil ndetej gani ïnim gâr ken katab ken ûrete ta jam ndide mîndijaraye.

Hâgudu kanaa masaraka mbo gindira kanaa masaraka nî gu nidil gâr ken gosiňan, kanaa tuu nîj gindiraj wîwo awun ndenin gosiňti. Kanaa dîniya tań but-but na wî kooy gindiraj ïn-înu nene ye. In ken kaňgi gindiro tîlo nidil tosiňan, gindiraj but-but na wî nûne mbo nûñenda mbo tendeteti.

In ken wâri gindira tam mań koy njuňja gûti, hâgudu kaňgi tu ndîrkarnan koy nda bokoňiňti.

Gindira kanaa masaraka nî gi hâbutuu kâddur tenegiye, yagu kitab gim gindiraj nûtture gîlań osiňtija wî de munduňaye. Mula haywa tîrnajan kitab nare gim nêreňa wî moynin.

Kitab gindira gi tîńara gu minta nîyembo ambumaňira, âfandiń mbo majirinta mbo ki koy gâr ken kîkala hâbutu rok ente yoń orgolte yoń karkan ambininanji.
Âsso saa laje!

Gusunjuriya 1: Masarak kanaa

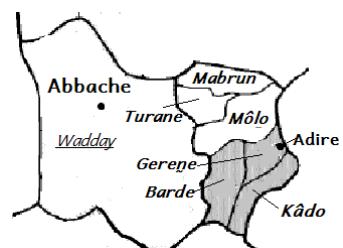
Masarak kanaa i kanaa Afrikiya tanya ye, intawo Cad mbo Sudan mbo koy ûregiye. Kanaa wî sutu kanaa nî Afirikiyam “Nilo-Saharan” uri gi mana gi ye. Kanaa masaraka i kanaa mabaka mbo boko munje ye, yagu kanaa furtak mbo zagawak mbo tamaj mbo nelle ye.

Kanaa Afrikiya tanya tuu mirsi manj gosi wî ñgara wî yon?

Kaa Masaraawo “Masaraa” uriye, kanaa ïnijawo du “masarak” yon “masaraka” uriye. Inglizi mbo du “Masalit” uriye, Faranse mbo koy “Massalit” uriye.

Masarak kanaawo Cad mo ganii kâddur ûre gi Mahafazat Asuña ye. Hâgudu konton kaj mo fayit ûre gi ye, konton ila i konto Kâdo, konto Gereñé, konto Barde noj ye. Konton tuu wîm koy inde yagu baka ye.

Man kaa Masara ganii wîm sutun ninda gosoñ? I ñgata yon?

Masarak kanaawo Sudan mo gani fayit ûre gi, Sudan mo garbi dar Masaraam dar Ndoka ye, wilaya Garbi Darfur mo ye. Hâgudu bûga Nala mbo munje wâri Gireda ta gi ye, hâgudu Sudan mo saba koy ganii ûre kâddur ye, yagu wâri Gadarif ta gim fayit ye.

Mar kaa Masara ganii wîm sutuŋ ninda gosoŋ? I ɳgata yoŋ?

Kaa kanaa masarakawo nûre wîwo, kitab “Ethnologue” uri kanaa dîniya taŋa kooy nûre gim, kaa 440,000 noŋ nûre ye ru unduŋa, yagu âmin-âmin nûre wî ɳganna yoŋ mosende.

Âmin-âmin kaa Masaraa darta dîniya taŋam koy wârcana, in ken kanaa masarakawo darta kâddur mo ûre gu rakti.

Mar kaa Masaraa darta kaa Masaraa inda gosi wî ɳgara wî yoŋ?

Âmin-âmin kanaa masaraka Internet mo koy indaye, ganii raktiňa wî Facebook noj WhatsApp noj Youtube noj, hâgudu tuum koy rakti.

Gusunjuriya 2: Gelmendii kanaa masaraka nî

Kanaa masaraka i kooy tîlo ye, yagu gani tu molo tum gelmendi but-butâ ye, yagu i kooy usunjurigiye.

Gelmendii Cad taňa mbo Sudan taňa mbo

Masarak kanaawo Cad mo kûde gelmendi kaň mbo yoj ûre: gani ila i Adire noj Joroko noj Barde noj ye. Hâgudu Surbakal ti boko but ye.

Sudan mo koy gelmendi ûre mbara noj kaň noj ye. Ganii ila i: Jinene molo garbi, hâgudu Jinene molo muta-saba, hâgudu Jinene molo rî ye. Hâgudu wâri Gireda ta gim gelmendi boko but ye.

Yagu wâri Gadarif ta gi mbo Jinene ta gi mbo wâru înnó enende. Hâgudu gelmendi Cad mo Adire na gi mbo Jinene molo garbi na gi mbo koy tîlo ye.

In ken gelemendii kanaa masaraka nî gi ganii as yoj tur yoj ye. Yagu ganii wî kaňgi malan nandadal njicil katab nena kûyyenden, gelmendii âmin-âmin ûre wî kooy ñganna yoj mosende.

Wâri gelmendii tag

Gelmendii i wâru kâddu enendaye, nûre wî kooy endete. Wâri ïni gi, kanaa gûmma but-butâ ûmme, hâgudu hâbutu tîlo mirsi but-butâ uri, hâgudu gâyiriya tîle kanaa but-butâ ûre.

Kana tîle gûmma but-but a nenjere gi:

- Kaa tuu “mûgula” irnen, tuu du “mûngula” ire
- Hâgudu “âbunati” mbo “âgunati” mbo
- Hâgudu “diri” mbo “dini” mbo
- Hâgudu “Ndîlman titanya” mbo “Ndîlmiñan titanya” mbo

 Kanaa dole munduña wî noj ninda,
kana tîle gûmma but-but nene
kândayñara kûmmani!

Hâgudu hâbutu tîle lo mirsi mbara nene wî :

- sogoya – kûrkurne
- fitte – bâtir
- kicikir – sebe

 Kanaa dole munduña wî noj ninda
kândayñara kûmmani.

Hâgudu gâyiriya tîle kanaa but-but na wî :

- Salam lîrariya : “Kurnanya!” – “Kujuna!”
- Jaña: “Met anndiye” – “Sajan anndiye”

In ken kanaa masarak mo gelmendii but-but a ye.

Yagu masaraka tîle de ye, hâgudu gindira ïni koy tîlo ye.

Gelmendii but-butkandi gi masaraka mo de yande, kanaa tuum koy indaye. Kanaa ïnglizi Amirika ta mbo Biritaniya ta mbo gelmendi but-but ye, yagu ïnglizi tîle de ye. Kanaa dîniya tarja helu koy gelmendii but-but enegiye.

Katab geya mbo gâr geya mbo

Yagu katab geyam mare-ken, kano tîlo de katab
menti. Yagu gâr ge-ken, manj gosgi mbo gâr genti.

Nenjera:

- Nuguri miŋa gu katab geyam maran, “ŋuguri”
katab menti.
- Yagu manj gâr ge-ken, gelmendi na gi mbo gâr
genti, “ŋuguri” yoŋ “ŋuŋguri” yoŋ gûmmanti.

Kanaa tuum koy kanaa wî noŋ ninda indaye.

Nenjera:

- Îngлизim saawo “water” kuru, tîŋge wî mbo
katab igeziye, yagu gani yakunurj gelmendi îni
mbo but-but ûmmeye.

In ken gelmendii kanaa masaraka nî gu mosirjan
kallaye.

Landir jera 1 : ABC Masarak

Tînge masaraka sulo nene 10 hâgudu tînge sulo nucice 24 ye. Wî ñgara wî yon? Dîsir ABC gim nandadal sîkal:

ABC Masarak							
Abécédaire en langue massalit / Massalit Alphabet Chart							
a	A	â	Â	b	B	c	C
							
arko	âburandi	bere	ceke	fatarngi	gangauj	halawa	ibirik
d	D	e	E	è	È	f	F
							
diri	ereungi	singé	fatarngi	gangauj	halawa	ibirik	inje
h	H	i	I	î	Î	j	J
							
leri	maama	mbo	mba	ju	künduk	nima	ndara
l	L	m	M	mb	Mb	n	Nd
							
nuguri	nj	Nj	ñ	ñj	ñj	nima	ndara
							
mûcô	ñ	r	R	s	S	t	T
							
ûse	Û	w	W	y	Y	z	Z
							
wasi	w	yûy	Yûy	zirur	Z		

Tînge sulo nene wî gim katab ken:

Tînge sulo nucice wî gim katab ken:

.....

.....

Landir jera 2 : Tînge sulo nucice wî

Tînge sulo nucice 24 na wî i :

b, c, ch, d, f, g, h, j, k, l, m, mb, n, nd, ñ,
nj, ñg, ñg, r, s, t, w, y, z.

FR: *Les consonnes*

EN: Consonants

AR: الحروف

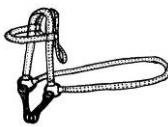
الساكنة

Masarak kanaam tînge mbara faransem wan îngлизим
wan kûyya mene. Ila i ñ mbo ñ mbo ye.

Acal tînge nî gim kano kallo gûmmana sulo tîngi gi
taşa gani ñgaram inda-ken ndeten:

ñ ñ 	ñâwre lanjan manj	ñ ñ 	ñuguri tînge kiminj
--	-------------------------	--	---------------------------

Hâgudu tînge tur na wî, i mbara lo sulo tîlo nene ye.
I ch - mb - nd - ñg - nj ye.

c C 	ceke tecena rôc	ch Ch 	chette tîcha koch
mb Mb 	mba mbeli armbala	nd Nd 	ndara ndor nandam

ŋg ŋg		ŋgacire ŋganna tāŋgaci	nj Nj	njakala njindi tînje
-------	---	------------------------------	-------	----------------------------

Gulasira: Tînge yakunuŋ kanaa kaŋ nda raku,
tu kana gîlangim têru, tu ŋurim têru, tu tînam
têru raka, acal dîsir na gim katab ken.

Tîngi	Gîlangi	Ñuri	Tîna
b	bere	ababat	tôb
c	caka	kâcamuu	koc
ch			
d			
f			
g			
h			
j			
k			
l			

Tîŋgi	Gîlanguŋgi	Nuri	Tîna
m			
mb			
n			
nd			
ɳ			
nj			
ŋ			
ɳg			
r			
s			
t			
w			
y			
z			

Landir jera 3: Tînge sulo nene wî

Tînge sulo nene 10 wî i : a â e ê i î o ô u û

Tînge 5 na wî sâgi nene ye, i boko lirra ye:
â ê î ô û

FR: *Les voyelles*

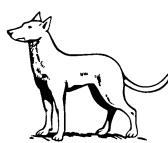
EN: Vowels

AR: الحروف

العلة

Hâgudu tînge 5 na wî sagi nenenda ye, i boko wâlwala ye : a e i o u.

Acal dîsir na gim kana yakunuŋ gâr gena sulo tîngi taŋ ndeteŋ:

a A 	arko ababat ka	â Â 	âwuye târii kâriŋ
e E 	erenji ena ke	ê Ê 	sîŋgê lêle têreŋa
i I 	ibirik ibire ki	î Î 	înje dîk sî
o O 	oda kokor ko	ô Ô 	tôb rôciŋ tôri

u U 	umura sugurti kusa	û Û 	ûsee ûwa kû
--	--------------------------	--	-------------------

Bûrti katab geya tînge sulo nene nî :

1) Tînge sâgi nene mbo sâgi nenenda mbo kana tîlem îdirande. In ken, kana tîngu sâgu nene gu, tîngi gîlanj na gim mundunjân, waraj na gim mundunjindaye.

Nenjera:

gîlâŋgî → gîlangi
ârcâldî → ârcaldi

2) Kana yakunuŋ sulo tene. Sulo yakunuŋ tînge sulo nene taja mundunjiteye.

Nenjera:

kirima → ki ri ma
torgoloŋija → tor go lo ŋi ŋa

3) Tînge sulo nene i kooy i de ye, yagu **tuu sulo cukani nene, tuu sulo dortola nene ye**. Yagu katab mige-ken, sulo cukani mbo dortola mbo tîngu tîlo de mundunjiteye.

Nenjera: Ama ara.

4) Masarak kanaam tînge sulo nene i kooy i de ye,
yagu **kanaa tuu tîle mbo kâddur mbo** tînge sulo nene
mbara ken mendeteye.

Nenjera:

kûŋo

kûŋoo

de

dee

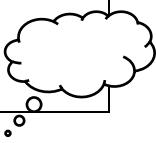

Giraye 1 : Mirsi nosinja

Gindira kanaa nîm, **mirsi** ira wî ñgâri ye?

Mirsi i mirsi kañgi tarja yoñ, mal tarja yoñ, gani tarja yoñ, hâbutuu nîjâ yoñ, mirsi nûmmari nûkuñarinda yoñ ye.

Gim nenjera mirsi nî kanaa masaraka mbo :

Sutu mirsi nîñ	Tîle	Kâddur
Kaa 	kamba tô waldama	kambas tôsi waldamañ
Malta mbo hâbutuu nîjirii mbo 	amara gurgi kûñø sîñge	amakar, amarañ guri kûñoo sîñgee
Ganii	sûg âsurti kuma	sûgta âsur, âsuri kûmaci
Mâmunta 	belle tokoti	bellesi tokotir, tokotori
Hâbutuu nîbirinda	ñoñä kallikandi	ñoñaa kallikandîñ

Mirsildi ti kanaam tare-ken, **nige gu** têri, hâgudu **nda ige gu** têri.

Ba **nige gu** tare-ken, mirsi uri gi noj de têri.

Hâgudu **nda ige gu** tare-ken, tînge sulo nene tîna mana wî urguluñi. Nenjera dîsir na gim nandadal :

Gâyiriya	Mirsi	Masal
Nige gi	amara	Amara kimo tiñana.
Nda ige gi	amaro	Katir “ Amaro arka” ru tara.
Nige gi	âwuye	Âwuye sû tiñanto tinnde.
Nda ige gi	âwuyo	Nâsibi “ Âwuyo âwodila!” tîrnanya
Nige gi	sî	Sî gi wâci tiye
Nda ige gi	sû	Adam sû kortoñ kul tare.

Yagu mirsi tuu ’o’ mbo ’u’ mbo tîna mana nene ila, nige gi mbo nda ige gi mbo koy urguluñindaye.

Nenjera dîsir na gim nandadal :

Gâyiriya	Mirsi	Masal
Nige gi	arko	Arko âsurtim tibiya.
Nda ige gi	arko	Kima arko tîbina.
Nige gi	sûnu	Sûnu landu tuya.
Nda ige gi	sûnu	Kîki sûnu tena.

Hâgudu mirsi tuu **nda ige gim 'ko'** yorj **'wo'** yorj rok
igegiye :

Nura Astawo kîji tikana.

Katir Adamko udo tûnja.

Gulasira 1: Lûkkura gim mirsi kooy raka gûrko kucuj,
hâgudu acal dîsir na gim nduj.

Lêle tu, Fatime lerus nucun ɳuŋ dîru ciŋge sam
tayin, dîri îya tirnen, Musawo muturakko ɳû,
“Dîru rucaŋ!” tirnen, turcaŋa. Dîri gi du kûri
tiyen, Musawo kâdiŋo timina. In ken Musawo koy
kûri tiyen, ti du Fatimewo rucaŋ le târiŋa.

Kaa	
Malta mbo hâbutuu nîjirii mbo	
Ganii	
Mâmunta yorj hâbutuu yorj	

Gulasira 2: Lûkkura gim mirsi kooy raka gûrko kucuŋ, hâgudu acal dîsir na gim nduŋ.

Katirko munjukula ta “Kurtu mba koŋoŋ!” tirnen, kurtu koŋo de ramin tînikin, Fatime sîkal “Nikiyan! Kurtuŋ tuu koy âsurum inde, leri mbo nda manarin goŋoŋni” tirnen, ŋoŋin tela. Fatime lerus nucun ko kul tanara.

Kaa	
Malta mbo hâbutuu nîjirii mbo	
Ganii	
Mâmunta yoŋ hâbutuu yoŋ	

Giraye 2 : Mirsi tîle mbo kâddur mbo

Mirsi tîle mbo kâddur mbo masarak kanaam bûri kâddur ene :

- 1) Kanaa tuu tînge **rok ken** kâddur mûsunjiye.
- 2) Kanaa tuu du tînge **ndis** kâddur mûsunjiye.
- 3) Kanaa tuu du **lôra mbo** kâddur mûsunjiye.
- 4) Kanaa tuu du **kana tiro rogołoñiŋ** kâddur mûsunjiye.

1) Rok geya

	Tîle	Kâddur
-ta	andiyak fîl	andiyakta filtâ
-ŋ	gada kira	gadanŋ kirany
-je	dîri kulle	dîrije kulleje
-ce	mîyar ju	mîyarce juce
-si	sa mô	sâsi môsi

Ki koy kândayŋjara, wî nîŋ kawaa nare!

•°•

2) Ndisisa

	Tîle	Kâddur
-ti	âsurти sugurtı	âsur sugur
-i/-gi	aŋin̥gi berjeni ŋin̥i gon̥i	aŋin̥ berjen ŋin̥ gon̥
-a	ambukula kirdinqila	ambukul kirdinqil
-t (ti → ri)	bûrti dûrti	bûri dûri
-d (di → ri)	erdi lardı	eri lari
-ldı → ri	madaldi koldı	madari kori
-ŋgi → ɳ	âringi afurangı	ârin̥ âfurap

Ki koy kândayňjara, wî nîŋ kawaa nare!

3) Lôra

	Tîle	Kâddur
	ida	idaa
	de	dee
	wasi	wasii
	kûñoo	kûñoo
	kâcamu	kâcamuu

Ki koy kândayñjara, wî nîj kawaa nare!

4) Rogolona

	Tîle	Kâddur
Tînge dummo na norgoloñe wî	kimá leri amara	kimiñ leker, lerker amakar
Tînge ûyo mana norgoloñe wî	sî kûjo sene	tîce kîji sininta

Ki koy kândayñjara, wî nîj kawaa nare!

Gulasira: Lûkkura gim mirsi kooy raka gûrko kucuŋ, hâgudu acal dîsir na gim nduŋ:

Lêle tu, Merem sûg mo ko basalta ron,
sabuno ron, hâgudu gonjaa ron, arkanu kul tînjari
noŋ jatko kûkurumta mbo aŋgale mbo ron kul
tara.

Katir du guro ko, laŋ kaŋ maamaje mbara kûre
noŋ luy kul tara, da ñi du madaldim ko saa
guŋugu kul moŋgeta koram tarîŋ kul tanara.

Tîle

Kâddur

Giraye 3 : Mirsi ganii kan na nîŋa

1) Mirsi nintikirinda

Nenjera:

Tîle	Kâddur
sôgi	sôgi
boro	boro
sulo	sulo
âwundi	âwundi
jî	jî
sukkar	sukkar

Wî mirsi nintikirinda muri. Mirsi wî i tîle mbo kâddur mbo nurguluñında ye. Yagu kanaam wayi-ken, tuu tîle mbo nêri, tuu du kâddur mbo nêri ye.

Nenjera:

- 1) Sôgi tiro ɻuguru kiri miŋaye.
- 2) Jî intawo manje ye.

In ken sôgi tîle mbo têri yagu jî kâddur mbo têri, yagu mirsildi ti tîle mbo kâddur mbo nurguluñında ye.

Yagu mirsi hâbutuu nintikirinda nîŋa wî **mâmuntam but-but oynan, intikiri**. In enin, tîle mbo kâddur mbo urguluñeye.

Nenjera:

- 1) - Salwa sūg mo ko ñami toyona ru tara.
- Salwa sūg mo ko ñamii bakatta torona.

Ñami mira-ken, gani tîle mana gi ye. Ñamii mira-ken, i mâmuntam but-but na gi ye.

- 2) - Âbakar kûde lo tîñjar sukkar tôdoyna tire.
- Âbakar kûde lo sukkarta tîndijara.

Sukkar mira-ken ti gani tîle mana gi ye. Sukkarta mira-ken, i but-but na wî ye.

2) Mirsi tuu kanaa mbara lo mirsildu tîlo nûkasi ye.

Tîle	Kâddur
Ieri garangi	leker garanç
ju tingringi	juce tingringinç

Wî mirsi nûmukurarna muri.

Wî i ganii mbara ye, mirsi tuu hâbutu nu tinda gu ambindiri.

Masal: kima mba - kima kara

fîl tûruk – fîl sendeqi

Hâgudu mirsi tuu du mbara lo tîran mirsi fandañko ûkasi.

Masal: Ieri garangi – kanaa masaraka

3) Mirsi fandanta

Mirsi tuu i mirsi fandanta yen, tîngi kâddi mbo migegiye:

- Mirsi kaŋgi taŋa yoŋ
- Madaldi taŋa yoŋ
- Chârika taŋa yoŋ
- Hille taŋa yoŋ
- Dar taŋa yoŋ

Wîwo tîngi kâddi mbo katab migegiye.

Nenjera:

1) “hille” ba mira-ken, hilletta kooy na nîŋa mirsi yaka, tînge sinâ mbo mândanîye. Yagu mirsi hille taŋ fandanta wîwo tîngi kâddi mbo katab migegiye:

- Tâmbula hille molo madaldim ko tusa.
- Tâmbula madaldi Hamarewo lin Hajar Hadid tara.

2)

- Halimeta kimin taŋa mbo bâttu toŋo ïnim ne Bûre uruŋa.

Kana gim, “bâttu” ti mirsi bâttuje kooy na nîŋa yen, tîngi sonâ mbo tândaŋ ye. Yagu “Bûre” mira-ken, mirsi bâttu gi taŋ fandaŋko ûŋayaka, tîngi kâddi mbo turnanje.

In ken girayem kûde gâr ke kayi-de, kanaa tîngi kâddi mbo nurnanje ba rakan, mirsi fandanta kaa tiro de ûŋa wî gosiŋti. Yagu ba tîngi sinâ mbo nurnanje rakan, mirsi fandanta yande, kooy na nîŋa ye tûti.

Gulasira: Lukkura gim mirsi kooy raka gûrko kucunj.
Hâgudu mirsi fandajta wîwo dîsir cet ken.

Cad ti madari mbara kâddunjar saa tebet de ninjari tene, madari saa tebet de ninjarii ilawo “naharta” uri. In ken naharta mbara na wî i Chari mbo Logon mbo ye. Naharta mbara na wî i Cad ta caki muta na gi mo ye.

Darta Cadko namalanja wî rî dollo Lîbiya, saba dollo Sudan, garbi dollo Nenjer noj Nînjiriya noj Kamiron noj ye, muta dollo du Afrik al Wusta ye. Cad ti lari tanj kooy ganii feree mo de ye, saa bar tanja yoj muhit tanja yoj munje lardim kûyya ye.

Bûrti katab geya tag mendetenki:

Katab mige-ken, tînge kâddunjar wîwo ganii kan mundunji:

1) Kana ndâñjam mundunji. In ken keçekko nduñan, tîngi kâddi mbo gurnaňti.

2) Mirsi fandajtam mundunji : Ahmat, Nura, Katir

3) Sumi lüttura molo ujim mundunji :

- Âwuye ñgo tire, “Ngur ko gare yoj?”

Hâgudu **mirsi** tuu **kanaa** tuu **molo nûñe** koy indaye.

1) Mirsi tuu i **geyaa molo ûñe**. Geyaa ti arinjeka mbo “fil” uriye.

Nenjera:

jera – jariya – gosinja – gîkeya – ñoña – lôra – jeka

Ki koy kândayñara, wî nîñ kawaa nare!

2) Mirsi tuu du **tinda to molo ûñe**. Tinda to ti arinjeka mbo “sifa” uriye.

Nenjera:

kallikandi - uñkandi - mûgulkandi - moñekandi

Ki koy kândayñara, wî nîñ kawaa nare!

Kanaa wî koy mirsi ye, yagu i kanaa tuu molo nûñe ye.

Giraye 4 : Ndûn

Ndûn wî i kaawo ambenjere.

Hâgudu i jumlam mirsi nî ganim ûkasi.

Kanaa masarakam ndûn wî ganii kan
ûkasi. Ila i nige gi mbo, nda ige gi fandaj mbo, nda ige
gu nenjere mbo ye:

FR: *Les pronoms*

EN: Pronouns

AR: **الضمائر**

Nige gi	Nda ige gi	Nda ige gu nenjere
ama	amboro	mba
manj	mboro	nda
ti	tiro	nda
mi	minta	amba
ki	kinta	kanda
i	inta	nda

Ndû nige wî i ñga lo hâbuto nige gi yoñ
ambenosinjeye.

Ndû nda nige wî du ñgawo nda ige gi yan
ambenosinjeye.

Nenjera:

1) **Ama tiro** âkala

“Ama” gi nîkala gi ye.

“Tiro” gi îkala gi ye.

2)

Ti binije mba tena

“Ti” gi binije nena gi ye.

“Mba” gi tiro nda ena gi ye.

Gulasira 1 - Kanaa nândakacira wîm ndûŋ raka wî
kooy gûrko kucuŋ.

Kanaa nândakacira

Fadye mbo Kûma mbo Dabala mbo tîran
wâriŋge.

Fadye : Amboro kima mbe njinganta mba
tenjebena, ama du ŋoŋin sûg mo ko âru ron
njinganta nêreŋa wîwo binu ron awula.

Kûma : Ama du kimiŋ mbeŋa mbara koy îndiyem
ajajat mo kallo wara, ama nîyembo ŋoŋin intawo
binije nda ana.

Dabala : Kima mbe ti joo nosinje lo deddeta tigen,
berjen nda arona, hâgu ti kallo de tiye.

Gulasira 2 - Kanaa wî kallo nandadala jîkala, mirsiwo ndisa, **ndûn nige wî mana ndeleja nûndul.**

ama – maŋ – ti – mi – ki – i

1. **Bûgulan** (.....) cikakko ken njulgu ron madaldim sûr njijo musa.
2. **Data baba mbo** (.....) âsurum ko koldu rogor kus wara, **Nura** (.....) du wasu ken chayo tonâ waŋana.
3. **Âli** (.....) gember njeten jik-jiko san juce tôrociňa.
4. **Kimiŋ** (.....) indiyem ko karonj?
5. **Fatime** (.....) ŋgur ko gare yoŋ?

Gulasira 3 - Kanaa wî kallo nandadala jîkala, mirsiwo ndisa, **ndûn nda ige wî mana ndeleja nûndul.**

Nenjera:

amboro – mboro – tiro – minta – kinta – inta

1. Katir **Fatimewo** (.....) binu nda tena.
2. Úwa **kimiŋwo** (.....) ililiŋ nda tûnjura.
3. Da **amboro mbo Kâdiye mbo** (.....) nîyembo amboŋoŋe.

Gulasira 4 – Ndûŋ nda ige nenjera wîwo wâriŋ feree
wîm lun.

mba - nda - nda - amba - kanda - nda

1. Nâbila mbo mboror mbo fardin tena.
2. Giriman bere to sarikko tocokola.
3. Bayin amboro tâgiyo ken!
4. Dabalan lukkurdu waldamaŋ taŋam tukkurna,
nîyembo tumançira.
5. Kima kara gi mboror nîyembo tomoŋe.
6. Âfandi mîni gi minta jik kallaye.

FR: *Les pronoms possessifs*

EN: Possessives

AR: ضمائر الملكية

Giraye 5 : Ndûn fandanta

Ndûn fandanta wî nene fandan gu ambonosinje.

Acal dîsir na gim ninda wî ye, nandadal kosinj:

Nige gi tîle	Nda ige gi tîle	Ige mbo nda ige mbo kâddur
mbe	mbo	mberja
na	no	naşa
ta	to	tanya
mîni	mînu	mînişa
kîni	kînu	kînişa
îni	înu	înişa

1) Hâbutu ne gi tîle yan, gani gîlangim munduña wî mbo gâyiriti. Nenjera :

- Lîyar **mbe** sûg mo taka.
- Da **mîni** madaldim taka.

2) Hâbuto ne wî ba kâddur yan, gani kañgalanya tanya wî mbo gâyiriti :

- Lîyarce **mberja** sûg mo waka.
- Dasi **mînişa** madaldim waka.

3) Hâbuto ne gi tîle yen, nda ige gi tûkan, gani mbarlaña gi tanya wî mbo gâyiriti :

- Bere **mbo** sa andañana.
- Tîrimbil **mînu** morona.

Ndûŋ tuu koy indaye :

Nige gi tîle	Nda ige gi tîle	Ige gi mbo nda ige mbo kâddur
nî	nû	nîŋa

Ndûŋ wî kooy nenee kâddur mo nâyirii ye.

1) Hâbuto ne gi tîle yan, yagu nenee i kâddur yan,
“nî” mbo “nû” mbo gâyiriti.

Nenjera (nî) :

- Sa Fatime nî jamko kâddu tene.
- Âguri jîkiri nî tînjara.
- Bibi kimiŋ nî tôdoyna !

Nenjera (nû) :

- Ger majirinta nû mucuŋa.
- Sebe asee nû iraŋa.
- Noroka kûŋoo nû tisana.

2) Hâbutuu ne wî kâddur yan, hâgudu nenee koy
kâddur yan, “nîŋa” mbo gâyiriti.

Nenjera (nîŋa) :

- Âsuri Adam nîŋa jek ôma.
- Âguu korboje nîŋawo ûllaŋa.
- Kôdokasi Asta nîŋawo oŋoŋa.

Nenjera “ta” mbo “nî” mbo

Nenjera 1:

- “Bere Adam **ta** tomoñe” mira-ken, “ta” gi ti **Adam** to fandaŋko ambenjere. Bere ti tîle ye, hâgudu Adam koy tîle ye.
- “Bere Adam **nî** tomoñe” mira-ken, “nî” gi ti **Adamta ïni mana** kooy ambenjere. Bere ti tîle ye, yagu Adamta i kâddur ye.

Nenjera 2:

- “Bibi kima **ta** tôdoyna” mira-ken, “ta” gi ti kima to bibu fandaŋko de nda eno ambenjere. Bibi ti mirsi nintikirinda lo tîle ye, hâgudu kima koy tîle ye.
- “Bibi kimiñ **nî** tôdoyna” mira-ken, “nî” gi ti bibi kimiñ kooy na nû ambenjere. Bibi ti mirsi nintikirinda lo tîle ye, yagu kimiñ i kâddur ye.

Bûrti katab geya tag mendetenki:

Ndûñ fandanta wî kooy mirsi molo but-butakatab migegiye:

Kitab Adam **ta** / Nura **ta** kitab.

Yagu ’-ta’ kâddurkandu ambenjere gi ti mirsi mbo tuciyе:

Adam**ta** kitabko ene / Nura kitab**ta** tula.

Gulasira 1 - Lukkura gim ndûn fandanta kooy raka gûrko kucunj.

Bûgulañ “Mâtuwa ta aso morfola-kodo, maka Fatime nû morfol” ru beri îniña ñuñ waka, Fatime du fârik Andalba tam ko âñi dee nû kul tara, koldu norco inda gu, bere Âli ta gi bere Ahmat nû tûnuntaña-kodo kîbin ucuna.

Gulasira 2 - Lukkura gim ndûn fandanta kooy raka gûrko kucunj.

Gada ta sañga molo luk tiyana, hâgudu Dâkuro nî sañga molo koy luk tiyana, ninnde madaldi îni saa wandañe gim ûsura.

Usura-kununj, Gada luk to tarka, Dâkuro du Gada ta luk gi îni gi mbo tûñen, “Luk gi mîni ye,” tirnen, gulto ena. Kârifâ leri ta mbo kar rak, ti luk Gada ta gu nosgi lo ñurim nda lay, Dâkurowo “Luk gi kîni gi yande, mañ sañga Bîrka nî gim gaka, luk tu tinde irire sîkal!” tirnen, ko luk îni gu raku tela.

Gulasira 3 – Ndûŋ fandanjta wîwo wâriŋ feree wîm lun.

mbe – mbo – na – no – ta – to

mîni – kîni – îni – nîŋa

1. “Hay kimiŋ! Kîki kâdaldim alinji tul taka”
2. Âsurti tôma adibana.
3. “Kûbo timiriŋa gu gula ko!”
4. Îndiye tûtturaŋa waka.
5. Ndiro mulfa timiriŋa tuntana.
6. Dadumta dee tanara.
7. “Mahamat, galam lo!”
8. Amina bini taya.
9. “Sûg mo gaka birinjalta wanara kômo ba gulân,
kômo koy mba kul!”
10. Âfandi tarnden mâlani.

Giraye 6: Mirsi ambenjere wî

Mirsi ambenjere wî i mirsi molo ûyom nêri lo, mirsi munje na mbo ñelle na mbo, tîle mbo kâddur mbo ambenjere.

FR: Les pronoms demonstratifs

EN: Demonstratives

AR: اسماء الاشارة

Acal dîsir na gim jîkala ndeten:

	Nige gi (munje)	Nda ige gi (munje)	Nige gi (ñelle)	Nda ige gi (ñelle)
Mirsildi (tîle)	igi, gi, -g	igu, gu	ili	ilu
Mirsi (kâddur)	îwi, wî		ila	

Nenjera:

1. Tîrimbil **igi** nomoñe ye.

In mira-ken, “igi” ti tîrimbil munje no ambenjereye.

2. Tîrimbil **ili** nomoñe ye.

In mira-ken, “ili” ti tîrimbil ñelle no ambenjereye.

3. Tîrimbil **gu** ndîñ orona.

In mira-ken, “gu” ti tîrimbil nda ige gu munje no ambenjereye.

4. Tîrimbil **ilu** orgola.

In mira-ken, “ilu” ti tîrimbil nda ige gu ñelle no ambenjereye.

Gulasira 1 - Lukkura gim **mirsi ambenjere wî** kooy raka gûrko kucuj.

Kima gi bâlile bûrtim tîndinjara, kimiñ tuu wî du bâlile ila ndâtirnu kodoka gu warmina, kima nilila ilu du bâlile wîwo suraŋ kokori ilu tûŋa.

Gulasira 2 – **Mirsi ambenjere wîwo wâriŋ feree wîm lun.**

gi - gu - wî - ilu - ila

1. Kima saa wî ludunti.
2. Daŋa îndire ilu ŋûyi!
3. Malta mbo âyna mbo rumani!
4. Galam gu gula-kodo, âyna ândi!

Giraye 7 : Sifa (Tinda to) nosinja

Sifan i mirsildin ŋgonda yon ambonosinjeye.

FR: *Les adjectifs*

EN: Adjectives

AR: **الصفات**

Nenjera: kalla – bîye – cukaŋgi –
dortola – mûgula – ndendeŋa – rayŋgi – furnŋgi – kâddi
– sina – kâddur – baka – dâŋŋa – callika

Gindira masaraka nîm sifa taŋ bûri wî ye :

1) Sifa jumlam mirsi molo ujim têri.

Nenjera:

- Muraye ti **sîŋge cukaŋgi** ye.
- Fatime **tôbko furnŋgu** torona.
- **Kaŋgi mûgula** gi Dime lo tara.

Sîŋge ti mirsi ye, cukaŋgi ti sifa sîŋge ta gi ye.

Tôb ti mirsi ye, furnŋgi ti sifa tôb gi ta ye.

Kaŋgi ti mirsi ye, mûgula ti sifa kaŋgi gi ta ye.

2) Sifa ti mirsiwo tûrci.

Mirsildi ti tîle yan, sifa koy tîle ye. Mirsi i kâddur yan,
sifa koy kâddur ye.

Nenjera:

- kaŋgi kâddi – kaa kâddunjar
- sugurti cukaŋgi – sugur cukani
- sî jîsa – tîce jîsaa
- kodir salŋgi – kodirta salni
- gonja kirima – gonjaa kirimaa

3) Hâgudu **kana sifa mosenda** to mene. Ti “tu” ye.

Nenjera:

- **Bere tu tiñari.**

“Bere” ti mirsi ye, “tu” gi ti bere mosendo ambenjere ye.

- **Majirin tu tarnde.**

“Majirin” ti mirsi ye, “tu” gi ti majirin mosendo ambenjere ye.

Gulasira 1 - Lukkura gim **sifan** kooy raka gûrko kucuŋ.

Bûgulaŋ beri furni de toron erdim murangal ru waka, erdi kalla yanden, kaŋaa neŋeŋee nar rogol beri mûgula wî rangal-kodo beri sina wî urangala. Beri kul sîŋge tandi cukangim kar âsuro kîrimam usa.

Gulasira 2 - Lukkura gim **sifan** kooy raka gûrko kucuŋ.

Kamisa boro loboko nar, filta sîlla njan, hâgudu ɻuguru jâllitko fîrito kirin, su dâŋŋa lûran kul, munjukula to salam ten taka. Munjukula bajii wâsiyem nunduŋuŋ, kôdokasi rani mbo koran sâlni mbo rôc salam tena.

Gulasira 3 – Mirsi dîsir na wî nandadala jîkala sifan
nduŋ.

1. Kima gi ye.
2. Sînge gi ye.
3. Motor gi ye.
4. Leri gi ye.
5. Gani gi ye.
6. Bûrti gi ye.
7. Kûdumi gi ye.
8. Îriji gi ye.
9. Dee wî ye.
10. Kaa wî ye.
11. Kâli wî ye.
12. Sâsi wî ye.
13. Baraŋ wî ye.
14. Kâciŋ wî ye.

Giraye 8 : Fil (geya) nosinja

Fil ti geyaa but-butaa na wî ambenjere. Ila i geya noj, ruguluñja noj, hâgudu kañgi kûrim tene wî mbo ye.

FR: *Les verbes*

EN: Verbs

AR: أفعال

	Mirsi geya tanj	Geya nônoda	Geya nônodnda
Geya	riya laña gurnanja	tîrnajja tañana turnajja	tire tanje turnanje
Ruguluñja	gômisa gûkasa mura	tôma tûka tumurara	tômise tûkasi tumurasire
Kañgi kûrim tene wî	njoñja ndâsira nîkiya	toñjonina tândasirna tînikina	toñjone tandasire tîniki

Gulasira 1: Lukkura gim geyaa kooy raka gûrko kucuj:

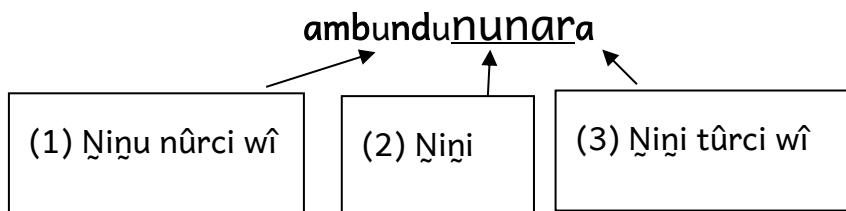
Kîki Dalma âbiyati tuccumaña sîkal torboja to rogol, njoñona erdim ndîñ rîfil nar, basal sîmbirkîñ nene gu nar, njoñonam lun so tûrse.

Kanaa masarakam fil ganii kañ tiniñiñisire: ɳiñu nûrci mbo ɳiñi mbo ɳiñi tûrci mbo.

- 1) **Niñu nûrci wî** i nige gi yoñ nda ige gi yoñ ambindige gi yoñ ambindiriye.
- 2) **Niñi** ti nônod a yoñ nônodnda yoñ tindaye.
- 3) **Niñi tûrci wî** i wâri ûka gu ambindiri, hâgudu lala nira mbo, ken! nira mbo, nîrkari gi mbo, hâgudu nadam geya mbo koy ambindiriye.

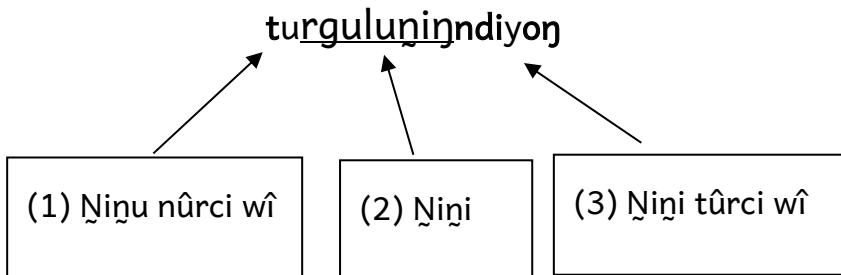
Masal 1:

Kanaa gim:

- 1) Niñu nûrci wî : “amb-” noj “nd-” noj ye.
- 2) Niñi ta du: “nunar” ye.
- 3) Niñi tûrci gi du “-a” ye. Ti wâri naraña gu ambindiriye.

Masal 2:

Kana gim:

- 1) Niñu nûrci gi : “t-” ye. Ti kañgi tîle tena wî ambindiriye.
- 2) Niñi ta du: “rugulunij” te.
- 3) Niñi tûrci wî du “-nd” noj “-i” noj “-oñ” noj ye.
“-nd” ti lala nira gi ye.
“-i”gi ti wâri uyomano ambindiri.
“-oñ” ti nîkariya tûsunjiye.

Gulasira 2: Geyaa wîm niñu raku!

Kana	Niñi
tanara	nar
mosiñä	kosiñ
asarisina	
kîmana	

îrfilteye	
âñuti	
temereña	
ambonosiña	
tândandayñjara	
amborgoloñijnti	

Fil nûmukurarna

Filta tuu kana “geya” mbo nêri indaye.

Masal: *rok mena – fut ana – jîr tena*

Kanaa wîm, “geya” gi ñiñu nûrci mbo tûrci mbo koy tulusiye, yagu **kana gîlanj na gu tûndurindaye**.

Masal:

Fu geya : fu ken – fu age – fu tena – fu anti

Dil geya: dil ken – dil ana – dil tige – dil tenti

Filta kana “geya” mbo nêri wî :

salam ken – fu ken – or ken – rok ken – fut ken – rûk ken – dil ken – kîr ken.

I kâddur ye, nêreña wî tuu rok keni!

Gulasira 3: Lukkura gim **filta nûmukurarna** kooy raka gûrko kucurj.

Lagiso tiro muturakta sînjgee welege nar cek ken igegeyi, hâgudu bara de to ser ena ili mbo uciye. Kâbiyo du jeb mbo guffa noj nindo san lagisam uluwiye.

Hâgudu doma tiro gurta tanja muturakta welege tanja mbo ken, hâgudu bichi tanja koy muturakta welege tanja mbo de ye. Hâgudu sugur kuro nîj bara ker ken njûtanj isakeye.

In ken-kodo, ânji de to kultuŋ kûde do wayeye.

Kanaa masarakam kana fil gi (geya gi) nîyembo ndaŋ-ndaŋ te. Giraye ûyomanam kallo mendeterŋki.

Giraye 9 : Niŋ geya taŋ mbo nuba ïniŋa mbo

Geya yakunun nônoda mbo nônodnda mbo enegiye.

- 1) Geya nônoda gi hâbutuu kû nalfina wî ambindiriye.
- 2) Geya nônodnda gi hâbutuu nûkasi wî ambindiriye.

Niŋ geya taŋ

Masal: “jera” ti niŋ nônoda mbo nônodnda mbo tene.

- 1) Niŋi nônoda gi : sîkal
- 2) Niŋi nônodnda gi: sero

Masal: Asta ko madaldi to sîkal tara.

Katir ko kûro sero tindaye.

Gulasira 1: Niŋ nônoda mbo nônodnda mbo ndunj:

Mirsi geya taŋ	Niŋ nônoda	Niŋ nônodnda
laŋa	laŋan	
juma		cumo
goya	koyonj	
geya	ken	
gulusa		kulusu
gîba		
lisa	le	

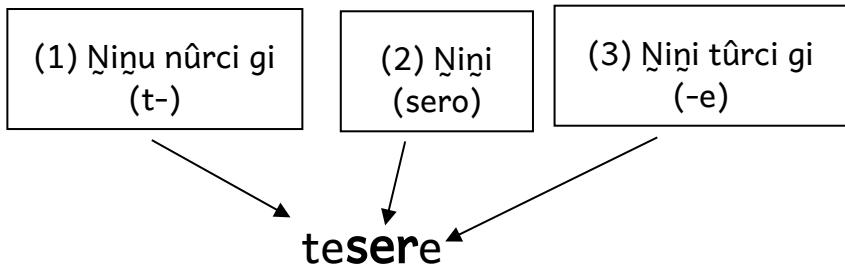
Mirsi geya tarj	Niñ nônodna	Niñ nônodnda
dora	rîfil	
nariya	kâriñ	
guca		kucu
bokoñä	fokonij	
roka		roko

Nuba geya tarj

Niñ mbara na wî, nônodna mbo nônodnda mbo, i nuba ïnij mbo ye:

Mirsi geya tarj	jera	
Niñ tarj	sîkal	sero
Nuba ïnija	âkala jîkala tîkala mîkala kîkala îkala	asere jere tesere mesere kesere esere

Nuba geya taŋa wî i ɳiŋ molo ûŋe gi ye – i ɳiŋu nûrci mbo ɳiŋi tûrci mbo tîran, nuba ûkasiye.

In ken “sero” gi ɳiŋi ye,
hâgudu “asere, jere, tesere, mesere, kesere, esere” wî du nuba taŋa ye.

Gulasira 2: ɳiŋ nîŋ nuba nduj:

Mirsi geya taŋ	gosinjɑ	
ɳiŋ taŋ	kosiŋ	koso
Nuba ɳiŋja (Ama) (Man) (Ti) (Mi) (Ki) (I)	awosiŋja	awose

Mirsi geya tarj	ŋeyə	
Niŋ tarj	ŋan	ŋo
Nuba īniŋa (Ama) (Maŋ) (Ti) (Mi) (Ki) (I)	aŋana	aŋe

Niŋ geya tarj mbo nuba mbo ndeta

Jumlam kûde geyaa i, tuu niŋ noŋ, tuu nuba noŋ indaye. Niŋ i nûrci mbo tûrci mbo tene-kede markice. Hâgudu nuba du nûrci mbo tûrci mbo enegiye.

Masal 1: Kala Asta âsurum ko kus tara.

Jumla gim,

- “ko” mbo “kus” mbo i niŋ ye. I nûrci mbo tûrci mbo nenenda ye.
- “tara” gi ti nuba ye. Niŋ ta gi “kar” te. Yagu gim ti nûrci mbo tûrci mbo tenegiye.
t- ar -a → tara. In ken ti nuba ye.

Masal 2: **Kaŋgi tu jargu cumo rayo kul taye.**

Jumla gim,

- “cumo” mbo “rayo” mbo “kul” mbo i ɲin̩ ye.
- Yagu “taye” gi nuba ye.

Gulasira 3: Lukkura gim ɲin̩ geya tan̩ kooy raka gûrko kucunj.

Kamisawo da ta sûg mo tâyina, tayi noŋ bûrtim kaa dee rayo nare sîkal bûrti molo têmerenja, dee nuraye wî kar walfina. Sûg mo ko sûnu ron kaya ron kul tanara, da ta tâyirna iŋana.

Gulasira 4: Lukkura gim nuba geya tan̩a kooy raka dîsir cet ken.

Kamisawo da ta sûg mo tâyina, tayi noŋ bûrtim kaa dee rayo nare sîkal bûrti molo têmerenja, dee nuraye wî kar walfina. Sûg mo ko sûnu ron kaya ron kul tanara, da ta tâyirna iŋana.

Giraye 10: Geya nûyi wî

Geya nônodnda gi hâbutuu ûjim nûkasi wî yon tebet nûkasi wî yon ambindiriye.

Geya nûyi wî wâri minda gim nûn nige wî ambindiriye.

I **ŋij nônoda** mbo êriye, yagu **hâbutuu nônodnda** ambindiriye.

Mirsi geya tanj	gîkeya		
Ninj tanj	ko	ko	kîke
Nuba ïniña	aka	aye	ake
	gaka	gaye	gîke
	taka	taye	tîke
	maka	maye	mîke
	kaka	kaye	kîke
	waka	waye	îke

Masal gim:

“aka” ti geya nônodna ye,

“aye” ti geya nû gi ye,

“ake” ti geya nônodnda lo tebet na gi ye.

Mirsi geya taŋ	gêra		
Niŋ taŋ	kar	kar	kêru
Nuba ïniŋa	ara	are	âyri
	gara	gare	gêri
	tara	tare	têri
	mara	mare	mêri
	kara	kare	kêri
	wara	ware	êri

Mirsi geya taŋ	ŋariya		
Niŋ taŋ	kâriŋ	kâriŋ	ŋari
Nuba ïniŋa	âriŋa	âriŋi	aŋari
	gâriŋa	gâriŋi	ŋari
	târiŋa	târiŋi	tiŋari
	mâriŋa	mâriŋi	miŋari
	kâriŋa	kâriŋi	kiŋari
	wâriŋa	wâriŋi	iŋari

Gulasira 1: Geyaa wî ndeterja ganii înjam nduŋ:

maka - ware - têri - tâmini - tâmi - tâmina

tôma - tômi - tômise - êneri - nara

Geyaa nônoda wî:

Geyaa nûyi wî:

Geyaa tebet na wî:

Giraye 11 : Niñu nûrci wî

Niñu nûrci wî i nige gi mbo nda ige gi mbo, mirsi nûsunji gi mbo, hâgudu ambindige gi mbo ambindiriye.

FR: Les préfixes

EN: Prefixes

AR: البدائيات

1) Nige gi mbo nda ige gi mbo: a-/t-/m-/k-/w-/and-/amb-/mb-/nd-

Kanaa masarakam fil mo tînge i de gîlañ nândañi wî i nige gi yoñ nda ige gi yoñ ambindiriye.

Nige wî i : a- / *- / t- / m- / k- / w- yoñ kûyya yoñ ye.

	Nige wî	ken	nar	ñû
(Ama)	a-	ana	anara	âña
(Mañ)	*-	gena	nara	ñâ
(Ti)	t-	tena	tanara	tûña
(Mi)	m-	mena	manara	mûña
(Ki)	k-	kena	kanara	kûña
(I)	w- / -	ena	wanara	ûña

In ken, ndûñ (ama, mañ, ti...) kûyyendan koy ñiñu nûrci wî mbo nige wî mendeteñki.

Masal: Kallo tena.

Asee manara.

a- ama / t- ti / m- mi / k- ki / yagu « mañ » ti tîngu fandajko nêrinda lo nurguluñi yen, * gu munduñaye.

Nda ige wî du: and- / amb- / mb- / nd- / k*mb- / k*nd-

	Nda ige wî	ken	ŋû
(Amboro)	and- / amb-	andena / ambena	ândiya / âmbiya
(Mboro)	mb- / nd-	mbena / ndena	mbîya / ndîya
(Tiro)	-	-	-
(Minta)	amb -	ambena	âmbiya
(Kinta)	k*mb- / k*nd-	kembena / kendena	kîmbiya / kîndiya
(Inta)	-	-	-

1) Nda ige wîm, kângi nige gi tîle yoñ kâddur yoñ but-butâ têri.

Tîle yan “**and-**” mbo têri,
kâddur yan du “**amb-**” mbo yoñ “**k*mb-**” mbo yoñ têri.

Masal:

- Adam kitabko ândiya (nige gi tîle ye)
- Adam mbo Nura mbo kitabko âmbiya (nige wî kâddur ye)
- Adam mbo Nura mbo kitabko kîmbiya (nige wî kâddur ye)

**2) Kəŋgi nûkasi gim koy tîlem “and-” mbo têri,
kâddur yan du “amb-” mbo têri.**

Masal:

- Ti amboro ândiya (nda ige gi tîle ye)
- Ti minta âmbiya (nda ige wî kâddur ye)

3) Ama ana sul kaŋgi tu tena koy but-butə têri.

Ama anan, “mb-” mbo têriye.

Kaŋgi tu tenan, “nd-” mbo têriye.

- Ama mboror mbîya (nige gi ama ye)
- Adam mboror ndîya (nige gi kaŋgi tu ye)
- Ama kinta kîmbiya (nige gi ama ye)
- Adam kinta kîndiya (nige gi kaŋgi tu ye)

In ken ndûn (amboro, mboror, tiro...) kûyyendan koy
niŋu nûrci wî mbo nda ige wî mendeterki.

Masal: Adam kitabko ândiya.

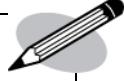
Adam kitabko âmbiya.

**Gulasira 1 – Niŋu nûrcu nige gi mbo nda ige gi mbo
acal gim nduŋ:**

gîba	
Nîge wî	Nda ige wî
(Ama) ____ybina	(Amboro) ____ibina / ____ibina
(Man) ____îbina	(Mboror) ____îbina / ____îbina
(Ti) ____îbina	

(Mi)	__îbina	(Minta) __ ibina
(Ki)	__îbina	(Kinta) ____ ibina / ____ ibina
(I)	__îbina	

rakica

Nîge wî	Nda ige wî
(Ama) __rka	(Amboro) ____arka / ____ arka
(Maŋ) __aka	(Mboror) ____ arka / ____ arka
(Ti) __arka	
(Mi) __arka	(Minta) ____ arka
(Ki) __arka	(Kinta) ____ arka / ____ arka
(I) __arka	

Gulasira 2 – Ndûŋ nda ige wîwo wâriŋ feree wîm lun.

and- amb- kând- kumb-

1. “Hay kimiŋ, da kîni sûg moayinoŋ?
2. “Majirinta, âfandiŋ ïndiyemurunjoŋ?
3. “Babaenjebena, sam aye.”
4. “Minta ŋamuayan!”

2) Mirsi nûsunji gi : n-

Ninu nûrci tu gi du, kana geya gu mirsi tûsunji.

Masal : sîkal → tîkala → nîkala

“sîkal” yoj “tîkala” yoj i geyaa ye.

Yagu “nîkala” gi kaŋgi nîkala lo mirsi ye.

Masal: Kamisawo da ta sûg mo tâyina, tayi noj bûrtim
kaa dee rayo nare sîkal bûrti molo têmerenja, dee
nuraye wî kar walfina.

“tare” gi geya ye, yagu “nare” gi mirsi ye.

“turaye” gi geya ye, yagu “nuraye” gi mirsi ye.

In ken, geyaa n- mbo nurnanje wî i mirsi ûkasiye.

Gulasira 3 – Lukkura gim geya mirsi nûkasi wîwo raka
gûrko kucuŋ

Lêle ili molo nâyirii tanya wî mbo rugul dar mo
wâlantiŋa ke inda gu, Tajaddin nusurii tanya mbo
karu Furtawo nunjurun rayin, darko landir-kodo,
kaa tanya Dar Berem ninda wîwo “Kare!” ru
mirsala tena. Waren, Bereje du “Gû mbo mananji”
ru ûrcuŋa. Yagun Jîddo Tunuŋ ti nimo ganim mo
nabasenda lo cumesin talana.

3) Ambindige wî : -nd-

Fil mo kûde, ambindige ti nige gi yon nda ige gi yon mirsi nige gi yon tûrciye.

Ambindige gi ti **nd-** mbo yon **n-** mbo yon **r-** mbo yon têriye.

Masal:

1) turnaŋa – Adam subbo eleleŋ de turnaŋa.

tundurnaŋa – Adam Katirko tundurnaŋa.

2) tusula – Ariya ïndire mbo kurnaŋ tusula.

tunusula – Âbakar do nârbanu lamin tunusula.

3) tibise –

tinibise / turbise – Da ta kimo tinibise.

Da ta kimo turbise.

Gulasira 3 – Kanaa wîm ambindige wî nandadala lun:

Mige wî	Ambindige wî
tena	tendena
manjana	mandanjana
tiŋana	
tamina	
tarniŋa	
timisiŋa	

Mige wî	Ambindige wî
tarmina	
tiliŋana	
tîbina	
torona	
tecena	
tula	

FR: *Les suffixes*

EN: Suffixes

AR: الاحقات

Giraye 12 : Niñi tûrci wî

Niñi tûrci wî kâddur ye.

I: wâru ambindiri wî - nûkasi kâddur na ambindiri gi - yômko yômko nûkasi ambindiri gi - nadam mbo ñûra mbo ambindiri gi - hâbutuu tuu mbo tuu mbo nûkasi ambindiri gi - lala nira gi - nîkariyo ambindiri wî

1) Wâru ambindiri wî: -a, -e, -ti/ki, -rre/yye, -nniye/-rniye

a) Masal: tinaña – tine – tinañti/tinañki

-a gi ti hâbutuu kû nalfina wî ambindiri.

-e gi ti hâbutuu hassa kûkasu ninda wî ambindiri.

-ti mbo -ki mbo i hâbutuu ûyom nûtiña wî ambindiri.

- Gendegu kano numaqo aynaña.
- Âmin kano numaqo ayee.
- Dîman kano numaqo aynanti noj andire.

b) Masal: tularre – tulayye – tulanniye/tularniye

-rre mbo -yye mbo hâbutuu alle kû narajawo ambindiri.

-rniye mbo -nniye mbo i hâbutuu alle kû nalfina lo mbarlaqo koy nûka ye.

- Abejeg Âli ajajat nîyembo njunja tire tîriyye, yagu naja tenarre.
- Dabala kimiñ tar ken nîyembo tâmina, gikawa tanja du “Ayi! Ti kara lo tindinni gim nîyembo nâminniye” îrnajja.

2) Nûkasi kâddur na ambindiri: -si

Masal: tisarisina – miñesinti – mâmisinti – mecekesina -si gi ti hâbutuu kâddur nûka yoŋ kâddur nûtiŋa yoŋ ambindiri. Ti ɳiŋ nônodnda mbo de nêri ye.

- Majirinta jamo nod wara, jîno ken nîyembo misarisina.
- Âmin wâci âmbiye, ɳuguri tîŋaran nîyembo miñesinti.

“misarina” ira-ken telle de sarin ela.

“misarisina” ira-ken joo kâddur isarisinaye.

3) Hâbutuu tuu mbo tuu mbo nûkasi ambindiri: -ri

Masal: musunjuri – awun îrari – îrikiri – isiriri

-ri gi ti hâbutu tu mbo tu mbo tîran ige gu nûre gi ye.

- Jire mbo muŋuno koy salam mîrari.
- Sîŋge munje-munje ûnduŋuna fira îniŋa îrikiri.

“salam mige” ira-ken maŋ jire no salam geginiye.

“salam mîrari” ira-ken jire mbo nândakaciro yômko ti salam ndenin, yômko maŋ salam genin kigegiye.

4) Yômko yômko nûkasi ambindiri: -nise

Masal: têrinise – tigenise – tecekenise

-nise gi ti hâbutuu yômko yômko nûkasi ambindiriye. Ti ɳiŋ nônodnda mbo de nêri ye.

- Üwa mbelikandu tândayŋara gim tukkuri-ken, mecekenise.
- Aye dâyye tâjîŋan sa têrinise.

5) Nadam mbo ɳûra mbo: -yere/-yêyye

Masal: tûteyere – awulteyere – anteyere

-yere mbo -yêyye mbo i nadam mbo ɳûra mbo ambindiriye. Nadam ti hâbutu gento ninndana, gen-kede wâri ndaraŋa gi ye. ɳûra gi du hâbutu kallo sîkal ndiden jaŋannda gi ye.

- *Nadam*: Âfandi “Gâr ke!” tîrni gi noŋ gâr agey-ken, dâwway âwuti **yêyye**.
- *ɳûra*: “Naro hôch! Taŋi gi mbe tûteyere.”

6) Lala nira gi: -nd

Masal: tenende – tarnditeye – tûkindiye

-nd gi ti hâbutuu lala riya ambindiri.

- Kûyuk Lîbiya lo tare ru mena, yagu tarnde.
- “Adam, ki ɳuguru kiŋana?” “Lala, ma miŋannde.”

7) Nîkariyo ambindiri wî: -oŋ, -yoŋ

Masal: takonŋ? – tinda yoŋ? – taronŋ? – ela yoŋ?

-oŋ mbo -yoŋ mbo i kano nîkariya ûsunjiye.

- “Njakalo ɳgoratu andiyana, kîkalonŋ?”
- “Hay kimiŋ, baba kîni sûg molo tara yoŋ?”

Gulasira 1 – Geyaa wîm ñiñu nûrci mbo ñiñi mbo ñiñi
tûrci mbo raka nduñ

Geya	Ñiñu nûrci wî	Ñiñi	Ñiñi tûrci wî
asarisina	a-	sari	-si -na
ambonosiñä	amb-	nosıñ	-a
tenenise	t-	ne	-nise
temereñä			
kiñanoy			
îrfilteye	î-	rîfil	-te -ye
amborgoloñıñti			
kambanarkindiye			
markinditeye			
mbabasiñndite yeyye			
tukkurinisenniye			

Giraye 13: Kanaa nuci wî: -n, -ken, gu, -de, -kodo, -kede, -kunun

1) Nûto ambindiri wî: -n, -ken

-n mbo -ken mbo inta fil tûrci lo-kodo, kanaawo nuci ye. I hâbutu nûto nusunjuri gi mbo nusunjurinda mbo ambonosinjeye.

a) Nusunjuri wî

- Sa tarin, moyoŋ
- Sa tari-ken, moyoŋ

Masalta wî hâbutuu ma nûtiŋa mûrse wî ye.

- Jûran, bû laŋanti
- Jûra-ken, bû laŋanti

Masalta wî hâbutuu ûkasin mosi wî ye.

b) Nusunjurinda wî

- Sa taran, moyoŋti
- Sa tara-ken, moyoŋti
- Sa tare-ken, kûde mayti

Masalta wî hâbutuu ûtiyoŋ ûkindiyor nusunjurinda wî ye.

Masalta dole gâr kena, wî noŋ ninda kândayŋara, nusunjuri mbo nusunjurinda mbo nare!

2) Wâriŋ ambindiri wî: -n, gim, gu, -de, -kununj, -kodo, -kede

Wâriŋ ambindiri wî inta fil tûrci lo-kodo kanaawo nuci ye.

a) Wâriŋ gani tîlem nûkasi yon laŋ-laŋ nûkasi yon ambindiri wî (-n / -gim / -gu / -de / -kununj)

-n : **Masal**

- Adam taren âkala.

Wâri tare gi mbo tîkala gi mbo tîle ye.

- Înje âgu tûllen mîkala.
- Waldama ɳuŋ tinden marka.

gim : **Masal**

- Adam tare **gim** laŋ tîkala

Wâri tare gi mbo tîkala gi mbo tîle ye.

- Saa tanje **gim** kirat tena.
- Waldama dômko aydere **gim** awun andena.

Ki koy kândayñara, masalta “-n” mbo “gim”
mbo nene nare!

-de : **Masal**

- Jî aykana-**de** andunduna
(1) (2)

Wâri tikana gi mbo tunduna gi mbo munje-munje ye.

Masalta tuu:

- Katir Joroko ko **tare-de**, mîdirana.
- Afurangi andiyakko tamini-de, andilina.

Ki koy kândayñjara, masalta “**-de**”wo nene nare!

gu : Masal

- Dîkko âybina **gu**, andoñosiña.
(1) (2)

Wâri tîbina gi mbo toñosiña gi mbo munje-munje ye.

Masal tu:

- In tîrnanya **gu**, awurana.

Hâgudu,

- Adam tare **gu**, miñana.
(2) (1)

Wâri tare gi mbo iñana gi mbo munje-munje ye, yagu wâri iñana gi gîlañ, tara gi mbarlaña ye. Masal tu:

- Adam tayi **gu**, le waka.

Ki koy kândayñjara, masalta “**gu**”wo nene nare!

-kunuñ : Masal

- Adam taka-kunuñ tibiya.
(1) (2)

Wâri taka mbo tibiya mbo munje-munje ye.

Masalta tuu :

- So müllanja-kunuŋ tûrtanjira.
- Mirsi mûmmana-kunuŋ, tara.

Ki koy kândayñjara, masalta “-kunuŋ” mbo nare!

3) Wâriŋ daran nîŋa ambindiri wî (-kodo / -kede)

I wâriŋ ñelle na mbo munje na mbo ambindiriye.

-kodo : **Masal**

- Adam taka-kodo murnanja.
(1) (2)

Taka gi gîlan ye, urnanja gi mbarlanya ye. Masalta tuu :

- Gâr ken-kodo katab tena.
- Timirinja-kodo untana.

-kede : **Masal**

- Adam ta-kede mara.
(2) (1)

Wara gi gîlan yen, taka gi waran ye. Masalta tuu :

- Sarrag mîkal-kede taya.
- Bibi toyor-kede ûnjura.

Ki koy kândayñjara, masalta “-kede” mbo
“-kodo” mbo nare!

**** « gu » ti ganii 3 mo taci, wâriŋ tîle mbo munje mbo nelle mbo koy taci.**

- 1) Kamba ta « Njûr » tirnen, tûnjuri **gu** ïnje dôm molo tîjar târija.

Tûnjuri gi mbo târiji gi mbo wâri tîle ye.

- 2) « Nan ! » tîrnaja **gu** tiñana.

Wâri tîrnaja gi mbo tiñana gi mbo munje ye, yagu tîrnaja gi gîlaj ye.

- 3) Sêy inda **gu**, Dâldum suro taka.

Wâri jiya gi mbo suro taka gi mbo ñelle ye. Yagu ñelkandi ta gi « gu » molo yande, « sêy » molo ye.

Gulasira 2: Kanaa wî gâr gena, nuci wî gûrko gucuña-kodo, nûkasi gîlaj na mbo nûrci mbo hâgudu wâri tîlem nûkasi mbo ndeteñ.

Masal : Âmin Nura sûg mo ko, kâcamuu ron, cukcukam kucuŋ kul taren, Asta raku “Ngur ko garon?” tîrnaja.

1) Lèle tu, Katir Joroko ko tare-de kaŋgi tu jergu cumo rayo kul tayi-de îdirana.

2) Ama gîrandu kul ko wasu nar, fu ken, suto awona gim, sûnu anende.

3) Jergi mbo sî mbo

Jergi mbo sî mbo tîran ûsee baka ena. Ûsee ɳij sibina ena, hâgudu ma ôm-kede jergi gi “Minjinjante!” tirnen, sî gi du “Lala, ômin-kodo minjinjante!” tirnen, gulto ena. In ken jergi gi ndâsirnu le taka.

Sî gi du kûrim nda taynden, ko îndo kul naru kâbiye mbo rôcu rûse tinde. Rûse tinde-de, jergi gi du ko ɳâwro kul tanara.

In ken ɳâwre gi du sî gu ɳgo tire, “Sî toyu mbinjiyeg, maŋ du ɳgo ru jergi mbo gulto geyoj?” tirnen, ti du kâriŋ taka-kunuŋ, kâbiye gu fukut! in tûtturaŋa, îŋje gi du tîŋara-kunuŋ jergi mbo ɳâwre mbo kooy rayin tanaŋa.

Ti du haddiye ru ûsee taŋa nôm tinjinjana.

Bûrti katab geya tag mendetenki :

1) -de noj -kununj noj -kodo noj -kede noj
kooy cet mbo katab migegiye.

Masal :

- tesere-de, tîkala-kununj, tîkala-kodo, tîkal-kede

2) Yagu gu mbo **gim** mbo i mirsi ambenjere wî mbo
nûñee yen, inta noj cet mbo katab migendaye.

Mirsi ambenjere wî :

- Mirsi ambenjere : kima **gu**
- Ganu ambenjere : dar **gim**

Geyaa nuci wî :

- Adam tayi **gu**
- Nura tayi **gim**

Giraye 14: Gâiyaa

Gâiyaa i “ken!” nira mbo “genan!”
nira mbo ye.

Masal: Saa lajan

Mada lajanan!

FR: *Les impératifs*

EN: Commands/
Imperatives

AR: أوامر

Gâiyaa i ngonda ye?

1) Gâiyaa wî i kâddur ɳiŋ ՚niŋa mbo nûŋe ye.

Masal:

- 1) Târii **ken** kul wara. (“ken” gi ɳiŋ ye.)
Fatime, ՚nuguru **ken!** (“ken” gi gâiyaa ye.)
- 2) Târii ken **kul** wara. (“kul” ti ɳiŋi ye.)
Halime, sânu **kul!** (“kul” gi gâiyaa ye.)
- 3) Kaltuma bibu **ke** tindaye. (“ke” gi ɳiŋ ye.)
Kaltuma bibu **ke!** (“ke” gi gâiyaa ye.)

2) Gâiyaa tuu baka de ՚niŋi ՚ni mbo iŋiŋisire.

Masal: **nar** mbo **na!** mbo

Gûndoo **nar** edekeniŋa.

Gûndoo **na!**

Masal: **kar** mbo **ka!** Mbo

Elelen **kar** taka.

Elelen **ka!**

3) Gâiyaa kaa kâddur ndira mbo kângu tîlo ndira mbo iñiñisire.

Masal: 1) Kima mbe, madarsam **ko!**

Kimiñ mbeña, madarsam **kake!**

2) Mô mbe, ñuñja **nunar!**

Môsi mbeña, kuñuna **nunari!**

Gâiyaa kaa kâddur ndiram,

- ñini nônoda gim “-i” rok tîrari.
- ñini nônodnda gi mbo du tînge tuu urguluñi, tuu du rok tîrari. “o” ti “e” tûkasi, “u” ti “i” tûkasi. Hâgudu “e” mbo “i” mbo “-ye” rok tîrari.

Masal:

Ñiñ nônonda		Ñiñ nônodnda	
Tîle	Kâddur	Tîle	Kâddur
sîkal !	sîkali !	sero !	sere !
kinañ !	kinañi !	kino !	kine !
lañan !	lañani !	laño !	lañe !
kîbin !	kîbini !	kîbu !	kîbi !
kucuñ !	kucuñi !	kucu !	kuci !
ken !	keni !	ke !	keye !
kâriñ !	kâriñi !	ñari !	ñariye !

Gulasira 1 – Acal dîsir na gim, gâiyaa tîle taşa mbo kâddur na nîja mbo nandadala ganii îniyam nduŋ

Niŋ nônonda		Niŋ nônodnda	
Tîle	Kâddur	Tîle	Kâddur
kusul !		kucico !	
cen !		ceko !	
	fiyi !	fiso !	
kîman !		kîme !	
	njûri !	njûcu !	
nutan !			nute !
lay !			caci !
	lûkani !		lûkeye !
sirtaŋ !		sirto !	

Gâiyâ lala nira gi ti ŋonda ye?

Ti ŋini nônoda mbo nônodnda mbo kooy “-an” rok tîrari, hâgudu tîle mbo kâddur mbo ŋiŋu nûrci gu eneŋeŋesire.

Masal: Adâm, bûrti gu gîbinan!

Gamarta, burti gu kîbinan!

Nônoda		Nônodnda	
“ken” nira wî	“genan!” nira wî	“ken!” nira wî	“genan!” nira wî
ken !	genán !	ke !	geyán !
rînan !	rînanján !	ru !	riyán !
kîbin !	gîbinán !	kîbu !	gîbán !
sûr !	jûrán !	cûcu !	jûcán !
ñan !	ñanán !	ño !	ñeyán !
lukan !	lukanán !	luko !	lukán !

Bûrti katab geya mendeteŋki

Ndira ndaŋ-ndaŋko katab meni-ken, ti tindam ajabko (!) mundunjiteye.

Ajabko mundujan, gâyiya gi mbo ñiŋi mbo menenejerteye. Hâgudu nuci mbo gâyiya lala nira mbo koy menenejerti.

Masal: 1) Abakar madaldim ko moŋgeta kul tara.

“Abakar, madaldim gaka moŋgeta kul!” tîrnajá.

2) Sîŋge nuburuŋjam yonán! dârti.

Sîŋge nuburuŋjam yonan, dârti.

Kanaa wî nîŋ kawa rakan, ajabko nene gi gâyiya ambindiri. Ajabko nenenda gi du ñiŋi yoŋ ûyomana nûte yoŋ ambindiri.

Gulasira 2 – Lukkura gim gâiyi   kooy raka gûrko kucun  .

Rakiya kimi   ta   k  yin   go tire,
“Hawwa ma   madaldim gaka landii njona ka! Mal-
mal gen  n, h  gudu b  rtu tu m  rej  n!

Halime, ma   du m  munta nd  jara lukan! Yagu
saa n  ren  n! Saa n  renan,   erem ambimirti.

Âli, ma   du   olo gula gaka jirkiri nj  ra gula ka!
S  ngem yon  n! Âguri tire. S  ngem yonan, d  rti.

Katir, ma   du gaka sukkarko gula ka! B  rtim
jarin  n! Sukkarko ludunti,” in r  na   le s  ngem
taka.

Giraye 15: Lîjira geyaa nîn

Lîjira geyaa nînja wî i geyaa ken
ûkasi wî nûre ye.

FR: *Les idéophones*

EN: Ideophones

Masal: Bisa

- “bak! in tibiya” mira-ken, gâraf-gârafa tibiyaye.
- “wac! in tibiya” mira-ken, gondokol tibiyaye.
- “mbelet! in tibiya” mira-ken, kami mbo tibiyaye.
- “bel! in tibiya” mira-ken, bisa sono tibiyaye.
- “bûl! in tibiya” mira-ken, bisa mûgulo tibiyaye.

Bisa bak! mbo wac! mbo mbelet! mbo i kaŋgi ŋgondo ken tibiya gu ambindiriye.

Bisa bel! mbo bûl! mbo i kaŋgi yorj mal torj sona mbo kâddi mbo ken tibiya gu ambindiriye.

In ken, bak! noj wac! noj mbelet! noj bel! noj bûl!
noj, wî kooy lîjira geyaa nîn muri.

1) Geyaa tuu tîle lo lîjira kâddur nene ye, hâgudu lîjira tuu tîlo lo geyaa kâddur mo naci ye.

Masal 1 : Gîba - geya tîle lo lîjira kâddur

- Mahamat dakalo kâb! in tîbina.
- Ahmat sarrag târiŋi-de ndâb! in kîbin tunusula.
- Kima ju âgu molo nîŋaru ŋgic! in tîbina.

kâb! mbo ndâb! mbo ŋgic! mbo i kooy gîba mbo nêri ye.

- “kâb! in tîbina” mira-ken, koroo mbara mbo foñon tîbinaye.
- “ndâb! in tîbina” mira-ken, koro tîle mbo hâbutu gû mbo tîbinaye.
- “ñgic! in tîbina” mira-ken, koro mbo hâbutu sono gû mbo tîbinaye.

Masal 2 : kab! - lîjira tîle lo geyaa kâddur

- Kîte moñgo warca kab! in tafana.
- Kadije suto sidado kab! in tindinina.
- Dalma kima to kab! in tarfina.

Kab! ti tîle lo-kodo, geya kâddur mo naci ye. Ti gafa mbo rafa mbo ndiñika mbo nêri ye.

Masal 3 : wîr! - lîjira tîle lo geyaa kâddur

- Kima binu wîr! in temereña.
- Kimin dabala molo wîr! in wâriña.

Kândayñara, geyaa lîjira ïniña mbo tuu nare!

2) Lîjira tuu geya kâddurkandi to ambindiriye.

Masal:

- Malta madaldim ûnjura câw! in ôlinja.
- câw! ti lôra kâddur na nû ambindiriye.
- Sa câw! in tara.
- câw! ti kâddikandi sa to ambinidiriye.
- Sâwiye andiyen, saa bâk! in ajana.
- bâk! ti kâddur tañano ambindiriye.
- Kima saa dokoro tañ bâw! in tuduna.
- bâw! gi ti saa kâddur uduyno ambindiri.

3) Lîjira tuu lôra geyaa nîja nendendete ye.

Masal :

- Daŋa berjeŋ lay côfot-côfot! in ru tara.
- Gôki sogoya kokor nîm lew-lew! in tara.
- Sa wâlak ken târay! in tânarnejirna.
- Moŋgeta âguri tara rûtutut! in ûrara.
- Fatarŋgi kûdom cûm! in tîlinjana.

Kândaynjara, lôra geyaa nîja tuu nare!

4) Lîjira tuu njuŋkandi suba nû ambindiriye. Wî sifa mbo nêri ye.

Masal:

- Musa bero dûŋgu lîtko! torona.
- Âjawi armbalo doŋgu leketko! tuŋana.
- Kima kara tôbko dûŋgu kîraŋko! torona.

Leket! ti hâbutu sono ambenjere, yagu lît! mbo kîraŋ!
mbo i kooy i de ye.

In ken,

- Dûŋgi : lît! - kîraŋ!
- Jîsa : cew! - tel!
- Furŋgi : wîr! - bâŋ!
- Rayŋgi : cit! - cikil!

Masal:

- Sî njakalo jîso cewko! tene.
- Abdulkarim Jillabayî jîso telko! taya.
- Kolosa berjêf furni bâñ! ta taya.
- Mâlik tâgiyo furñgu wîrko! taya.
- Kârifi tûsura, gani rayñi cit! tûka.

Gulasira 1 – Lukkura gim lîjira geya nîñ yon sifa nîñ yon kooy raka gûrko kucur.

Kârifi tûsura âsurum maka, baba torbojo ñgic! in kîbin tûsuren ndîso minda gu, da gada dûngi lît! ilim ñuguru tib! in ndiçin tanara.

Tanara ño minda gu, sa câw! in tara, baba bach jîso cewko! tîndijara bîk! in môrocirna, kimiñ sona wî du mbelet! in ibisana.

Minda gu, sa târay! in tânarnîrna kimiñ kuran siñ! in ïninarna. Sa tela kurnaş tojo mara.

Bûrti katab geya mendeteñki

Lîjira wîm koy ûyo ïniñjam ajabko (!) mundunjiteye. In menin, kañgi gâr tenan kallo tendeteñteye.

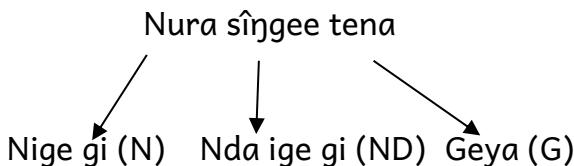

Giraye 16: Jumla dortola

Kanaa masarakam, kanaa but-but na ñgo ken tîran jumlo ûkasi?

Jumlo ba mesere-ken, nige gi (N) noj nda ige gi (ND) noj geya (G) noj tenegiye.

Masal:

Jumla gim, “Nura” ti nige gi ye.

“sîngee” du nda ige gi ye.

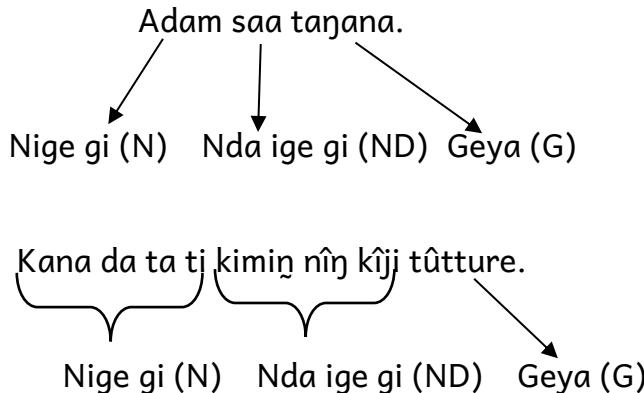
“tena” du geya ye.

Kanaa dîniya tañ kooy jumlam kanaa kañ na wîwo nene ye. Nige gi mbo nda ige gi mbo geya mbo nene ye. Yagu kar jumla gûkasa ïnu but-but ye.

- Kanaa tuum nige gi gîlañ, geya ñurim, nda ige gi warañ têri (N – G – ND). Kanaa iñglizi mbo faransaka mbo arinjeka mbo in nindo êri.
- Yagu kanaa masarakam, nige gi gîlañ, nda ige gi ñurim, geya warañ têri (N – ND – G). Hâgudu kanaa Yaban taña noj Kûriya taña noj Tûrkiya taña noj koy masaraka noj nêri ye. Hâgudu dîniyam kanaa kâddur bûrti gi mbo nûñô nêri ye.

A) Nige gi mbo nda ige gi mbo jumlañ kâddur mo i mirsi ye. Mirsi tuu kano tîlo de êri, mirsi tuu kanaa kâddur lo tîran mirsildu tîlo êri.

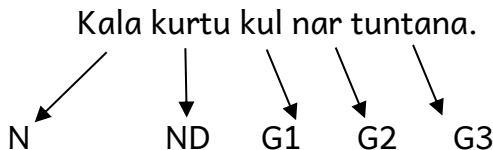
Masal:

B) Kanaa masarakam, **geya ti nîyembo ndañ-ndañte.**

Jumlañ tuum geyan kâddur êri.

Masal:

Jumla gim geyaa karj wara.

Hâgudu, jumlañ tuum, nige gi yon nda ige gi yon kûyyendan koy, geya tebet de tindaye.

Masal:

Kala taka.
(N) (G)

Jumla gim, nige gi mbo geya mbo de indaye. Ndə ige gi kûyyendaye.

Masal:

Kitabta âmbiya
(ND) (G)

Jumla gim, ndə ige gi mbo geya mbo de indaye, nige gi kûyyenda ye.

In ken geya ti nîyembo ndaŋ-ndaŋ te.

Gulasira 1 – Jumlaŋ nare wîm nige gi mbo ndə ige gi mbo geya mbo raka, dîsir cet gena, tîŋgu dole ndun.

Masal: N ND G
Adam târii tena.

1. Nura arkoo tanara.
2. Kala ŋuguru tirina.
3. Munjukula ayo tîkala.
4. Kimiŋ ciciri isari.
5. Înje konju tarka.
6. Kaa hille taŋ ko kus wara.
7. Sîŋgee ken tara.
8. Ko salam ken tara.
9. Kimiŋ Hawwa taŋ sadaŋ ula.
10. Fi tarsiŋa.

Jumlañ geyan kâddur nene wî

Jumlañ geyan kâddur nene wîm, geyan tuu nda ige gi-kede nêri ye. Tuu du nda ige gi mbo gê nêri ye.

Jergi mbo sî mbo tîran ûsee baka ena.
N G1 ND G2

Kaltam kurnañ wasu ken landu nditanj su tena.

Jumlañ wîm, G1 unduña wî nda ige gi-kede nara ye. Hâgudu G2 – G3 – G4 mbo, i nda ige îniña mbo nara ye.

Gulasira 2 - Jumlañ nare wîm gâr gena, **nige gi mbo nda ige gi mbo geya mbo raka**, dîsir cet gena, tîngu dole nduñ.

Masal :

N ND G1 G2 ND G3 G4
Fatime ta da lerus nucun ko saa kul tara.

1. Tala ko kurca nar tûn âfifiru ken tunduna.
2. Ali sammari merenj lerus nucun nar tifo san gîringo tôroca.
3. Halime asee rogol tahunam nañ rângasin nar դuguru ken mama to tûna.

Jumlaŋ wî mandadalan, nda ige gi tîle lo geyaa mbara noj koy tenenise.

Tala kurca nar tûn âfifiru ken tunduŋa.

N ND G1 G2 ND G3 G4

Jumla gim, “kurca” ti nda ige gi tîle. Geyam maran, “nar” mbo “tûn” mbo koy kûrco nûrci ye. Yagu geyam sumiŋ mundunji wî geyaa jumlam ŋganna ûkasi-ken mosinje ta jam mundunjiye. In ken sumiŋ but-but mundunjiye.

Hâgudu jumlaŋ tuu wâru gani to koy nene ye.

Gani ti nda ige gi (ND) noj ti koy geyawo (G) nûrci ye.

Masal:

1. Hawa tanj kiminj madarsam waka
N gani G

2. Yayata jâgiyem ko birinjalta nditanj sûg mo naŋ
N gani G1 ND G2 gani G3

orona.

G4

Kana tînam “-m” yoŋ “mo” yoŋ nene ili ganu ambindiri.

Masal: âsurum - madaldim - kumam - sûg mo - dûkum mo

Gulasira 3 - Jumlaŋ nare wîm gâr gena, **nige gi (N)**
mbo nda ige gi (ND) **mbo geya (G)** **mbo gani (GANI)**
mbo raka, dîsir cet gena, tîŋgu dole nduŋ.

1) Chârifta Katir mbo kûdom ko kûŋoo rôciŋ

nîmin chuwal mo loynu kul wanara

cek ken daldim wandajiŋa.

2) Firketa Dabala mbo waram ko kawalko

rucan nar kûnduk mo ñurun dokorom uluna.

Giraye 17: Nîkariyo nûsunji wî

Kanaa masarakam, kanaa nîkariyaa nûsunji wî i tebet de “ŋg” mbo nândaŋi ye.

A) Nîkariyaa hâbutuu but-but na gosinja

	Nîkariya	Gosinja	Masal
1	ŋga	kaŋgu	ŋga toŋo tara?
2	ŋganna	nintika	ŋganna tula?
3	ŋgannam / ŋgarnam	wâru	ŋgannam taka? ŋgarnam jîkala?
4	ŋgur / ŋgaram / ŋgârim	ganu	ŋgur naŋa? ŋgaram luna? ŋgârim taya?
5	ŋgara gi/wî	ndera	ŋgara gi kallaye? ŋgara wî nomoŋe ye?
6	ŋgo	hâbutuu jera	ŋgo tîrnanya? ŋgo ena? ŋgo jîkala? ŋgo tûka?
7	ŋgâri	hâbutuu	ŋgârii tanara?

1. ŋga toŋo tara? Baba tara.
2. ŋganna tula? 3 tula.

3. Ƞgannam taka? Gendegu taka.
Ƞgarnam jîkala? Hâgu de âkala.
4. Ƞgur naŋa? Sûgmo ananya.
Ƞgaram luna? Dokorom aluna.
Ƞgârim taya? Ôrom taya.
5. Ƞgara gi kallaye? Mûgula gi kallaye.
Ƞgara wî nomoneye? Rayni wî nomone ye.
6. Ƞgo tîrnanya? “Mal-mal genan!” tîrnanya.
Ƞgo ena? Kul wara.
Ƞgo jîkala? Kalla âkala.
Ƞgo tûka? Nomone tûka.
7. Ƞgârii tanara? Kâñimen tanara.

B) Nîkariyaa hâbutu ken tûka gu gosinja

	Nîkariya	Gosinja	Masal
1	Ƞgo ken	Sabab Janya	Ƞgo ken dâra yon? Cûkul âdara. Ƞgo ken ko marti? Rakcha mbo ko marti.
2	Ƞgondo ken	Bûrti	Ƞgondo ken tibiya? Rugunun tibiya Ƞgondo ken su adirsisu tûrana? Fîl mbo kûrtaj tûrana.
3	Ƞgonda ye	Sifa	Domonga ti ȣgonda ye? Ti kôŋgi lo mûgula ye.

3	ŋgo ru	Sabab	ŋgo ru elelen karnda yoŋ? Tîrimbil turnajnden mal-mal mena. ŋgo ru kaa inko wârŋire yoŋ? Marcaŋari nda wara wârŋireye.
4	ŋgâri tena	Sabab	ŋgâri tena tiŋarigiye? Sa taren tiŋarigiye. ŋgâri tena Halime teceke? ŋatiŋo nda ūmmama inko teceke.
5	ŋgâri ta jam	Hadaf	ŋgâri ta jam īnjo râbbu tena yoŋ? Malta tûrsete ta jam râbbu tena. ŋgâri ta jam kullo tigeziye? Malta wayto îya ru tigeziye.

Gulasira 1 – Nîkariyaa nare wî gâr gena lasa îniŋa na.

1. ŋgo ken mati?
2. ŋga binu tula?
3. Fatime njinjanta ŋganna
ndîya?
4. ŋgâri kul gara?
5. ŋgur ko gusa?
6. ŋgara wî umane?
7. ŋgârim tinden jîkala?
8. ŋgannam tara?
9. ŋgo tigen jîkala?
10. Kala ŋuguru ŋgaram
tunduŋa?
11. Halime ŋgarnam tuŋana?
12. ŋgondo ken tamina?
13. ŋgondo ken gîriŋgo tonâ?
14. Bere na ti ŋgonda ye?
15. Gokorŋgi ti ŋgonda ye?
16. Âli ŋgâri tena tarndaye?
17. Kana kîrni gu ŋgo ru
kelaye?

18. Ñuguru ñgo ru
tiñandaye?
19. Abbayo ñgâri ta jam
ûlleye?
20. Fatime ñgâri ta jam
keberu tortoja?
21. Issa ñgâri ta jam
makatarko taka?

Gulasira 2 – Nîkariyaa wî nandadala lasa ïniña mbo
kucunj.

1. Ñgur taka?	Jîso aya.
2. Kuci taŋ joo ñganna ye?	Tur tîbina.
3. Ñgannam âyngé tîlije?	Kan�a mbo ayfela.
4. Ñgâri mbo gefela?	Mbara ye.
5. Binu ñgondo laya?	Ñerem tîlije.
6. Kûñoo ñganna tîbina?	Sûg mo taka.
7. Ñgo ken kul tara?	Jillati ye.
8. Njakala ñgonda ye?	Lamin kul tara.
9. Ñgara wî ndîñ torona?	Jemjem iñana.
10. Ñgâriim tunduña?	Mahamat têreja.
11. Ñga têreja?	Daldim tunduña.
12. Tîce ñgârii iñana?	Dûni wî.

Tîna: Nenget-nengetta kanaa nuci wî

Nenget-nengetta wî girayem kûde nîyembo ndanj-ndanja ye. Mi kitab gim kooy wasiyo mobokoñijnde, yagu acal dîsir na gim kîkala ndeteji.

Nenget-nenget	Gâyiriya	Masal
mo/molo	ganu ambindiri	Hille molo tara . Njur lok gareyon?
lo/lok		Kami dol kiye .
dol/dollo		
gim/ilim	ganu ambindiri	Kaa gim wara .
du	hâbutuu tu molo tu ambenjere	Njâwre taka. Âwuye du târija . Tice du warnde , de du warnde .
de	hâbutuu tuu kûyyenda gu ambenjere.	Mi de mara . Inko mbo de taka .
lo	fandañko tendete	Ambe gi lo tuñana .
	tinda to mbara na tuci	Ti kôngi lo mûgula ye .

na/manā	som ta tinda gu ambonosinje	Kaa hassa na wî... Tokotir as na wî... Iyanja Mesterenj manā gi...
mbo	kanaa tuci	Adam mbo Nura mbo âsurum waka.
noŋ	hâbutuu tintiki	Ama noŋ ma noŋ mani. Mongeta noŋ juwafata noŋ tula.
ye/le/ke	ndeta nuci	Ama ye... Ma le... Kalli ke ? Ili amara ye.